

ภาวลักษณะพระโพธิสัตว์
ในมหาชาติสำนวนอีสาน (ลำพะเหวด)
The Characteristics of being A Bodhisattva
In Mahacharti's Isan dialect version

¹ วโรตม์ นนตรี
Warot Nontree

¹ นักศึกษาหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาภาวลักษณะพระโพธิสัตว์จากเรื่องมหาชาติสำนวนอีสาน (ลำพะเหวด) ผลการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์ในมหาชาติสำนวนอีสาน (ลำพะเหวด) ทรงแสดงภาวลักษณะพระโพธิสัตว์ที่จำแนกเป็น 2 ภาวะ คือ ภาวลักษณะของพระโพธิสัตว์ซึ่งกระทำโดยปกติภาวะ เป็นการสร้างสมบารมีโดยปกตินิสัยของพระองค์ และภาวลักษณะของพระโพธิสัตว์ซึ่งกระทำต่อผู้อื่น เป็นการสร้างสมบารมีโดยมีผู้อื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อมุ่งต่อพระโพธิญาณ คือการได้รู้แจ้งเห็นจริงและทำความแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์, มหาเวสสันดรชาดก, มหาชาติสำนวนอีสาน, ลำพะเหวด

Abstract

This article is aimed to study the characteristics of being a Bodhisattva as narrated in Lum Pha-whed (Vessantara Jataka of Isarn dialect). The study found that Bodhisattva has sought to reach the Supreme Knowledge (Bodhiñña) which is the ultimate truth and the act of bringing all sufferings to an end. Such perseverance reflects the following 2 characteristics: 1) the self-improvement towards Perfections 2) the relative actions towards fellow-men

Keywords: the Bodhisattva, Maha Vessantara Jataka, Maha Chart I-sarn dialect, Lum Pha-whed

คำนำ

พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีดวงจิตเปี่ยมด้วยความกรุณาอันไม่มีประมาณ ทรงตั้งความปรารถนาจะช่วยมวลสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นทุกข์ภัยจากวิญญูสงสาร อันเป็นต้นทางของ

วิถีชีวิตอันประเสริฐในการอุทิศตนเพื่อหนทางแห่งการตรัสรู้ เพื่อประโยชน์แห่งผู้อื่น (เด่นดาว ศิลปานนท์ ใน กรมศิลปากร: 2550) การที่ยังเป็นผู้ติดพันกับความรู้แจ้ง พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จึงมุ่งความปรารถนาต่อพระโพธิญาณทั้งนั้น เพียงแต่ว่าการไปสู่จุดมุ่งหมายย่อมอาศัยการเดินทางในวิภังคสงสารที่ยาวนาน เพื่อแสวงหาการรู้แจ้ง และบำเพ็ญบารมี อุทัย บุญเย็น (2550) กล่าวว่า “อดีตชาติของพระพุทธองค์ จำเดิมแต่เกิดเป็นดาบส ชื่อ สุเมธะ ได้ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับจากจุดเริ่มต้น ถึงชาติสุดท้าย (เป็นพระเวสสันดร) คือเรื่องราวของชาดกทุกชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ เรียกว่า “พระโพธิสัตว์” พระพุทธเจ้าตรัสเล่าประวัติอดีตกาลของพระองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งต่อมารวบรวมเป็นคัมภีร์ เรียกว่า “ชาดก” พระเวสสันดรชาดกเป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในนิบาตชาดก จัดอยู่ในกลุ่มของมหานิบาต มุ่งเน้นเรื่องทานบารมี

มหาเวสสันดรชาดก มีความสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบริบูรณ์ทั้ง 10 อย่าง จึงเรียกกันว่า มหาชาติ (มหาชาติคำหลวง: 2516) มีผู้สันนิษฐานว่า คำนี้อาจเรียก มหาชาติกั ซึ่งหมายถึง ชาดกเรื่องยิ่งใหญ่ ก็ได้ การที่เราเรียกเวสสันดรชาดกว่า “มหาชาติ” นั้น น่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย และไม่เรียกชาดกเรื่องอื่น ๆ ว่ามหาชาติเลย (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต: 2547)

ในประเทศต่าง ๆ ในอนุภาคล้าน้ำโขงพบว่ามีค่านิยมเรื่องพระเวสสันดร เป็นจำนวนมาก ดังที่ สีลา วีระวง (2504) ได้กล่าวว่า

“หนังสือเรื่องเวสสันดรชาดก หลี่เลื่องมหาชาตินี้ เป็นหนังสือวันนะกะดี สำคัญอย่างยิ่ง มีอิทธิพลสูงสุด ได้รับความนิยมน้อย่างกว้างขวางจากประชาชนทั่วไปใน ประเทศลาว, ไทย, ขเมน, และพม่า ทุก ๆ ปี ประชาชนใน 4 ประเทศนี้ต้องเฮ็ดบุนฟังเทศ มหาชาดบ่ขาด และฟังกันทุก ๆ หมู่บ้านตลอดมาเป็นเวลาเหิงนานได้เกือบ 500 ปี มาแล้ว และยังจักฟังตไปปู้จักก็ร้อยปี”

ดังนั้น พระเวสสันดรจึงเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนมากกว่าพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ

มีผู้วิจัยเกี่ยวข้องกับเรื่องพระโพธิสัตว์และบารมีมากมาย ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต ได้แก่ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในชาตก ของ พิมพ์ชนก สืบพงษ์สังข์ (2552) การศึกษาวิเคราะห์ปัญญาบารมีของพระมโหสถ ของ พระมหาเลอเดช วรวีโส (วงศ์ศรีษา) (2548) วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน ของ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ (2523) และพระบุญเทียน ปัญญาแก้ว (2554) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มน้ำโขง

แม้จะมีผู้ที่ศึกษาเรื่องของพระโพธิสัตว์มากมาย แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ ว่าภาวลักษณะใดบ้างในมหาชาติสำนวนท้องถิ่นอีสาน (ลำผะเหวด) ที่แสดงถึงความ เป็นพระโพธิสัตว์ อันจะนำไปสู่ข้อสรุปว่าในมหาชาติสำนวนท้องถิ่นอีสาน ให้ความสำคัญและเน้นหนักกับภาวะใดเป็นพิเศษ เพราะเหตุใด ทั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภาวลักษณะพระโพธิสัตว์ในวรรณกรรมอีสานเรื่องอื่น ๆ เพื่อแสดงให้เห็นภาวลักษณะพระโพธิสัตว์ได้ชัดเจนได้มากขึ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับมหาชาติสำนวนอีสาน (ลำผะเหวด) ฉบับต่าง ๆ
2. ศึกษาเนื้อหาและวิเคราะห์ภาวลักษณะพระโพธิสัตว์ในมหาชาติสำนวนอีสาน
3. สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย

เป็นที่ทราบกันดีว่า ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ได้ทรงบังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์มาหลายพระชาติ เรื่องราวเหล่านี้เรียกว่า ชาตก นิบาต ชาตก คือพระเจ้าห้าร้อยชาติ ทศชาติ และปัญญาสชาตกหรือพระเจ้าห้าสิบชาติ

อย่างไรก็ตาม ทศชาติชาดกก็เป็นเรื่องราวที่มีความสำคัญ แต่ชาติที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากที่สุดคือ มหาเวสสันดรชาดก

เมื่อได้ศึกษามหาเวสสันดรชาดกหรือทศชาติแล้วพบว่า การอุบัติเป็นพระโพธิสัตว์ในแต่ละครั้ง เป็นการเดินทางของผู้แสวงหาพระโพธิญาณ จึงพบว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ได้อุบัติขึ้นแต่ละชาติ ๆ จะบำเพ็ญบารมีหรือคุณธรรมประการต่าง ๆ จึงได้ไปเกิดในสวรรค์หรือพรหมโลก แต่ก็กลับมาสู่มนุษยโลกดั้งเดิม ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นบทเรียนให้พระโพธิสัตว์ได้ตระหนักว่า แม้จะได้ไปในภูมิที่สูงที่สุด อย่างเช่นพรหมโลก เพียงใดก็ตาม หากทำที่สุดก็ต้องกลับมาเวียนว่ายในวัฏสงสารดั้งเดิม ในชาติที่เป็นพระเวสสันดรจึงได้ทรงพิจารณาเห็นภัยในสังสารวัฏ กอปรกับการบำเพ็ญบารมีพร้อมถึงที่สุด จึงปรากฏว่าทรงพระโพธิญาณอย่างยิ่งยวดและมีความต่อเนื่องตลอดพระชนมชีพ ในขณะที่จุดหมายปลายทางของพระโพธิสัตว์ในพระชาติก่อนหน้านั้น จะไปสู่สวรรค์หรือพรหมโลก แต่พระเวสสันดรมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่พระโพธิญาณ คือ พ้นจาก “ภาวะของโพธิสัตว์” เพื่อได้เข้าสู่ “พุทธภาวะ” ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย

จากการศึกษามหาชาติล้านวนอีสาน (ลำพะเหวด) พบว่ามีกรณีศึกษาต่าง ๆ ของพระเวสสันดร ที่แสดงภาวะลักษณะของพระโพธิสัตว์ในมหาชาติ ดังจะเสนอเป็นเส้นแสดงความสัมพันธ์ระหว่างภาวะลักษณะของพระโพธิสัตว์ อันมีจุดหมายที่พระโพธิญาณ ตามลำดับกัณฑ์ในเรื่องมหาชาติล้านวนอีสาน (ลำพะเหวด) ดังนี้

จากตารางดังกล่าว สามารถอธิบายภาวลักษณะต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ได้ดังต่อไปนี้

1. ภาวลักษณะ: การกระทำของพระโพธิสัตว์โดยปกติภาวะ

การแสดงภาวลักษณะพระโพธิสัตว์โดยปกติภาวะ ได้แก่ การบำเพ็ญบารมีที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายคือโพธิญาณ เป็นการประพฤติกิจการต่าง ๆ โดยบำเพ็ญบารมีตามบารมีสิบประการหรือทศบารมี อันเป็นบารมีสำหรับพระโพธิสัตว์ ซึ่งบารมีเหล่านี้อยู่ในพระทัยของพระโพธิสัตว์ และทรงประพฤติอย่างสม่ำเสมอจนกลายเป็นวัตรปฏิบัติที่แสดงออกจนเป็นปกติภาวะของพระองค์

การเป็นพระโพธิสัตว์จำเป็นอย่างไรในการบำเพ็ญทศบารมีให้เต็มเปี่ยม ถือว่าเป็นอุดมคติของพระโพธิสัตว์ ดังพุทธดำรัสที่ว่า *...บารมีของเราทั้งสิบนี้เป็นส่วนแห่งโพธิญาณอันเลิศ บารมียิ่งกว่า 10 ไม่มี บารมีหย่อนกว่า 10 ก็ไม่มี เราบำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นบารมี 10 ประการ (ขุ.จรียา. 33/36/33)* การบำเพ็ญบารมีแต่ละชาติ ย่อมผ่านการทดสอบแต่ละเรื่องเพื่อให้บารมีนั้นเต็มรอบทั้งสิ้น แต่การเป็นพระเวสสันดรนั้นต้องพบการบำเพ็ญบารมีที่มีความยิ่งยวดมากกว่าชาติอื่น ๆ ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีให้เห็นเพียง 3 ข้อ ดังนี้

1.1 ทาน หมายถึง การให้ รวมทั้งจาคะด้วย เมื่อทานเป็นกรรมที่ดีเป็นบุญ ก็ให้ผลดี ความคุ้นเคยในทางทานก็ย่อมมีสืบต่อไป กำจัดความตระหนี่เหนียวแน่นที่จ่อมอยู่ ทานเป็นบารมีที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังในจรียาปิฎกกล่าวไว้ว่า *“เมื่อพิจารณาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นอันดับแรก เราจะกระทำทานบารมีให้มันก่อน”*

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2549) ได้ทรงจำแนกทานออกเป็น 2 ประเภท คือ ทานที่เป็นกรรมกับทานที่เป็นบารมี ทานที่ทำคราว ๆ หนึ่ง เป็นทานที่เป็นกรรม แต่เมื่อได้ทำทานที่เป็นกรรมเก็บสะสมเป็นสันดานในจิต ก็จะกลายเป็นทานบารมี

เรื่องมหาชาติเป็นการแสดงเรื่องทานบารมีของพระเวสสันดรอยู่เป็นนิจ ดังนั้นเรื่องราวส่วนใหญ่ก็จะแสดงบารมีข้อนี้ให้เห็นเด่นชัด แต่หากจะนับข้อที่พระเวสสันดรทรงทำทานจากมโนปณิธานของพระองค์โดยไม่มีผู้เฝ้าปากขอ แล้วมีเจตจำนงต่อความปรารถนาพระโพธิญาณ สามารถแสดงตัวอย่างได้คือ

ตัวอย่างที่ 1 ทรงปรารภการสละอวัยวะและชีวิตแก่คนที่มาขอบริจาค เพื่อ แลกกับพระโพธิญาณ

มหาสโต อันว่าเวสสันดรมหาสัตว์พิจิตร มีชีวิตได้แปด
 ขวบเข้า เจ้าก็สถิตเหนือราชบรรทม อันภริมย์ในผาสาทสีวิราช
 ภูมินทร์ **จินตลี** ก็ฮ่อมเพ็งเงิงทำนองคลองวัดร แห่งโพธิสัตว์เจ้า
 แต่หนหลังว่า **อหิ** อันว่า **กุ เทมิ** ก็ให้ยังทานภายนอกชั้นระ
 สันตาน แลทานอันนั้นป้อจจกให้บังเกิด ยังคำภริมย์สมพระจิตกุ
 บุพิตรมักจกให้ยัง องคะกาโย **โกจิ ยาจโก** ยาจกผู้ใด ผิแลมา
 ขอวรที่ระทัยนัยนเนตรทั้งคู่ **อหิ** อันว่ากุนรินทร์ **ภินทิตวา** ควัด
 พระทัยนัยนเนตรออกแล้ว จกให้เป็นทาน ประการหนึ่ง ยาจกผู้ใด
 ผู้หนึ่ง ผิแลมาขอขึ้นแลเลือด **อหิ** อันว่ากุสุทเจตน **เจตวา** ปาด
 ออกแล้วจกให้เป็นทาน ประการหนึ่ง **โกจิ ยาจโก** ยาจกผู้ใดผู้หนึ่ง
 ผิแลมาขอของคักษัตริย์ ให้บวระบติเป็นช้อยข้าทาลัง **อหิ** กูกัก
 สอนตณกู ให้อยู่ในพุทธังกรวัดร **ตสต ทเทยย์** จกบวระบติแก่
 ยาจก ผู้ นั้น บแห่งล้ง

(ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ. กัณฑ์หิมพานต์: 17 - 18)

จากตัวอย่าง บ่งชี้ได้ว่าการทำทานที่จะต้องมีผู้รับ แต่ในกรณีตัวอย่าง
 พระเวสสันดรทรงตั้งความปรารถนา หากมีผู้ใดมาขอดวงพระเนตร พระทัย
 พระโลหิต แม้แต่ชีวิตของพระองค์ก็จะพระราชทานไปให้แก่ผู้นั้น แม้จะต้องไปเป็น
 ข้าทาสของคนที่มาขอไปก็ตาม ซึ่งนับว่าเป็นการประพลิตตามปัญญาหาปริจจาคะ
 ถึง 2 ข้อ คือ อังคปริจจาคะ การสละอวัยวะ และ ชีวิตปริจจาคะ

ด้วยการตั้งความปรารถนาเช่นนี้ทำให้ทรงบำเพ็ญทานอย่างยิ่งยวดมาตลอด
 โดยไม่อาลัยเสียดาย แม้แต่ชีวิตร่างกายของพระองค์หรือสิ่งที่เสมอด้วยชีวิต คือบุตร
 และภรรยาที่ไม่ได้ทรงห่วงใยแล้ว เพราะพระโพธิสัตว์ทรงมีมโนปณิธานที่ยิ่งใหญ่คือ
 พระโพธิญาณในกายภาคหน้า

1.2 เนกขัมมบารมี

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี หมายถึง การออกจากกาม มี 2 ประการ คือ การออกจากกามโดยสละบ้านเรือนออกบวชและการออกจากกามโดยบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ใน มหาชาติสำนวนอีสาน (ลำพะเหวด) ภาวะแห่งพระโพธิสัตว์ บ่งชี้ว่า การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เป็นการก่อสร้างสมณพรหมจารี และมีความปรารถนาโพธิญาณเป็นสำคัญ ดังตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 ชาวเมืองเซตุดรขับไล่พระเวสสันดรให้หนีไปอยู่เขาคีรีวงกต พระเวสสันดรจึงปรารถนาจะผนวชเป็นฤๅษี

*อหํ อันว้าผู้ข้า ปฏิเสวิสสํ ก็จักไปเสพทุกข์อยู่ ในหมู่ไม้
ไพร่เขียวผู้ข้าเป็นคนเดียวบมิเฝเพื่อนข้าง ท้อมีหมู่ช้างป่าอยู่นั้น
เนื่อง ทั้งเสื่อเหลืองมิกราช เดียรดาชเต็มไป ด้วยหมู่หมาในแล
เสื่อโคร่ง อ้องเสียงส่งเพิงกลัว มีหมู่งัวแลความเถื่อน แสดฮ้าย
เลื่อนท้าวระพีเขายีแหลมขนาด ผุงชาติเชื่อเป็นปริวารอยู่ใน
หิมพานต์ทั่วประเทศ หากเสพอยู่เป็นปกติ **กโรมิ** ผู้ข้าไปฮอดแล้ว
ในกู่แก้ววงกต จักค่อยอดกระทำบุญบ่น้อยใจขึ้นช้อยภาวนา
ส่งบุญหาปิตุราช กับทั้ง วรรณถแก้วมาตา ผู้ข้าปรารถนาเอา
โพธิญาณยศยิ่ง แสนทุกข์สิ่งบ่แห่งสิ่ง*

(ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ. ทานกัณฑ์: 46 - 47)

ต่อมา พระเวสสันดรก็ได้ลาผนวชเพื่อครองราชสมบัติ อย่างไรก็ตามหากยึดเอาคำอธิบายของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ (2472) ที่ว่า “เนกขัมมะนั้นแปลว่าออกจากกาม มี 2 ประการ คือบรรพชา การบวชประการหนึ่ง ปหานะ การละกิเลสประการหนึ่ง บรรพชาเป็นเนกขัมมะทางกาย ปหานะเป็นเนกขัมมะทางใจ” แล้ว การที่พระเวสสันดรทรงรับคำทูลเชิญให้ลาผนวชจากชาวเมืองเซตุดรเพื่อขึ้นครองราชย์ ก็นับว่ายังได้ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้สืบต่อไป แม้จะไม่ได้ครองเพศบรรพชิตแล้ว

2. **ภาวลักษณะ:** การกระทำของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น
จำแนกออกเป็น 2 หัวข้อ คือ

2.1 พระโพธิสัตว์ทรงเป็นผู้กระทำต่อบุคคลอื่น

หัวข้อนี้เป็นพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์ที่ทรงกระทำต่อบุคคลอื่น
มีทั้งกรณีที่ทรงกระทำแล้วผู้อื่นมีความสุขโสมนัส และ ทรงกระทำแล้วผู้อื่นได้รับ
ความทุกข์โสมนัส

ตัวอย่างที่ 3 พระเวสสันดรทรงทำสัตตสดกมหาทาน

เมื่อนั้น โปธิสัตว์เจ้า	มหาทานเททอด
พร้อมพำถ้วน	หลายล้านมากมูล
กัญชโรซ้าง	พังพลายม้าเทศ
ควายเถื่อนถ้วน	ทางแบ้แม่พา
มีทั้ง เภยีนกงแก้ว	สะเภาแพเที่ยวท่า
เฮือฮ่วมน้ำ	หลายล้านล่องทะเล
รัตนงแก้ว	7 ประการลั่วหลาก
เครื่องเทศพร้อม	สะใบผ้าค่าคาม

(มหาเวสสันดรชาดก (ของเก่า) สำนวนอีสาน: 29)

การทำสัตตสดกมหาทานนี้ เป็นเหตุการณ์เมื่อทรงบริจาคช้างปัจจัยนาค
แล้ว ทรงทราบว่าชาวเซตุดรมีประชามติให้ขับพระองค์ออกจากเมืองเพราะสาเหตุ
ดังกล่าว จึงทรงขอผ่อนเวลาเพื่อได้กระทำมหาทาน ด้วยการบริจาคสิ่งของ 7
ประการ คือ ช้าง ม้า โค รถ สตรี ทาส ทาสี ประการละ 700 อย่าง ครั้งนั้นเกิด
แผ่นดินไหวเป็นอัศจรรย์ เพื่อประกาศว่าทานครั้งยิ่งใหญ่หาได้ยากแล้ว

ตัวอย่างที่ 4 พระเวสสันดรตรัสกับขาลีให้ขึ้นจากสระโบกขรณี

ปกโกสิตวา เจ้าก็เสียดหาท้าวชาลีศรีวรนองอาจด้วย
 บาทคาถาว่า ดังนี้ ดูฮา ท้าวชาลีนามหน่อเจ้าจงมาพำเพ็ญบารมี
 ธรรมแห่งเขาพ่อให้บรรวรควรจักได้เป็นพระ **ทพย์ เมกสิณเจด**
 เจ้าจงมาทดสอบองค์ภายในหัวใจแห่งเขาพ่ออันฮ้อนลำบาก
 พราหมณ์เฒ่า หากมาตั้งกล่าวข่มเหงใส่มุสาวาท ทุกข์ขนาดใน
 มโน **โกรธ วจน์ มม** เจ้าจงมาตามถ้อยคำแห่งเขาพ่ออันตั้งใจต่อ
 โปธิญาณ ว่ายสงสารสุดยิ่งด้วยสำเภาแก้วกิ่งสารนครกายคงตร
 เตียรดาต คือชาติชราธรรมนำเอาพ่อให้เถิงฝั่งกำพูน คือว่านิรพาน
 ว่ายสงสารเยี่ยมยังฮอดที่ฝั่งลัพพัญญู กุบ่อจกยกออกยังลัดตเว
 เนยอันแก้วแก้วไปในโลก กับทั้ง เทวโลกให้ม้มจากโอบสงสารเถิง
 เมืองแก้วกล่าว คือว่านิระพาน ก็พ่อเทอญ

(ลำพระเวส วัตถุประสงค์ กัณฑ์กัณฐกมัน บัณฑิตน์ ใบ 37 หน้า 2)

เมื่อพราหมณ์ชุกมาขอพระชาลีและพระกัณหา โอรสธิดาของพระเวสสันดร
 ที่บรรณศาลาเขาวงกต สองกุมารเกิดความตกใจกลัวในความอัปมงคลของชุก
 จึงหนีออกจากบรรณศาลาไปหลบซ่อนตัวที่สระโบกขรณี พระเวสสันดรได้เสด็จตาม
 หาสองกุมารแล้วตรัสเรียกขึ้นมา แล้วทรงขอให้ช่วยสร้างทานบารมีเพื่อที่พระ
 เวสสันดรจะได้อาศัยเพื่อเป็นสำเภาใหญ่ข้ามไปสู่พระโปธิญาณ อันเป็นปณิธานอัน
 ยิ่งใหญ่มั่นคง ดังที่มีในพระบาลีว่า

เราสละพ่อชาลีและแม่กัณหาชุกา ผู้เป็นบุตรธิดา และ
 พระนางมัทรีเทวี ผู้มีจริยาวัตรอันงดงาม (โดยไม่มี) ความคิดถึง
 เลย เพราะเหตุแห่งโปธิญาณนั้นเอง

บุตรทั้งสอง ...(และ) พระนางมัทรี เป็นที่น่ารังเกียจก็
 หาไม่ แต่ พระโปธิญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงให้
 บุตรและธิดาอันเป็นที่รัก

(จุ.จริยา. 33/188 - 189/742)

2.2 บุคคลอื่นมากระทำต่อพระองค์

พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์ที่แสดงภาวะลักษณะในหัวข้อนี้ จะมีบุคคลอื่นมาขอ แล้วจึงพระราชทานให้ไป เพื่อนำไปสู่พระโพธิญาณเป็นสำคัญ

ตัวอย่างที่ 5 พราหมณ์ชาวกลิงคราชภูร์มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาค จากพระเวสสันดร

ดูราพราหมณ์ทั้งหลาย *ภวนตา* ท่านทั้งหลาย *ยาจนตา* ก็มาขอรบปัจจัย มงกุฎกฤษณะตัวดี มีางอนงอันผลงมัน เป็นช้างสารตัวประเสริฐ เลิศกว่าช้างทั้งมวล ควรนำท้าวพระญาไปเป็นปัจจัยประสงค์ *ค้ำคองเมืองสีวิราชภูร์ อหิ* กูผู้ประโยชน์ด้วยโพธิสมภาร *ททามิ* ก็ให้ยังช้างสารบัดนี้ ด้วยศรัทธาธรรม *น วิกรม ปามิ* ก็บ่สะบั้นด้วยโลภมัจฉะธรรมจำพระจิต

ปฎิขานิตวา จ ปน จาคาธิมานโส โพธิสัตว์เจ้าฯ คเหตุวา ทวายบายเอายงน้ำเต้าคั้นทีค้ำ อันพ่ำเพ็งเต็มไปด้วยน้ำกระจวนจันทรคันธรสมาลา *อาท* กล่าวว่า *อิโต เอถ พราหมณา* ดูราพราหมณ์ทั้งหลาย *ตุมเห* ท่านทั้งหลาย จงเข้ามาแต่ที่นี้เท้าวันเทอญ. คั้นกล่าวดังนี้แล้ว *ฐเปตวา* ก็ตั้งยงวงช้างอันงามบริสุทธิ์ ดุจดั่งลาดเงินเสียง เสียงไว้ในมือพราหมณ์ ยามเมื่อจักประวัตน์ *คุชเรศ ปาเตตวา* หลังลงยงน้ำอุยาดหมายทานญาณลัพพัญญูปให้คลาดคลา *อทาลี* ก็ประสาทให้ยังช้างแก้วตัวประดับลัพพะอลังการ เป็นทานแก่พราหมณ์ ยามนั้น หั้นแล.

(ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ. กัณฑ์หิมพานต์: 22)

ตัวอย่างที่ 6 พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารแก่ชุก

อมโภ พราหมณ ดูฮาท่านพราหมณ์ *ทารกา* สนวนตั้งสองเสนาหาแก้วกึ่งเป็นที่ฮักล้ำยิ่งแก่เราแลด้วยแท้ *สพพญอุตญาณ* อันว่าผญาลัพพัญญุตตัณญาตวงประเสริฐ ก็เล่าเป็นที่ฮัก

ล่ำเล็กกว่ากุมมารทั้ง ๒ สี ด้วยฮ้อยเท่าและแสนที่ อันวิเศษ
ปาเตตวา หลังลงยงน้ำเหนืมือแห่งพรหมณ์แล้ว **อทาลี** ก็ให้
 แล้วยังลูกแก้วทั้ง ๒ เป็นทานแก่พรหมณ์มีแล

(มหาชาติสำนวนอีสาน กัณฑ์กุมาร: 157)

การบริจาคสองกุมารให้แก่ชุกไปนั้น แท้ที่จริงแล้วพระเวสสันดรทรงมีความทุกข์ระทมมาก ทรงปริวิตกเป็นห่วงพระโอรสธิดามาก แต่ก็ทรงระลึกได้ว่าการติดตามไปนำทั้งสองกุมารคืนมาจะเดือดร้อนภายหลังจึงทรงหักห้ามพระทัยเอาไว้ดังพระดำริของพระเวสสันดรว่า

“พระโพธิสัตว์ทั้งปวงผู้ไม่ทรงบริจาคมหาบริจาค 5 ประการ
 คือ บริจาคทรัพย์ บริจาคอวัยวะ บริจาคชีวิต บริจาคบุตร บริจาค
 ภรรยา หากเคยเป็นพระพุทธเจ้าได้ไม่ ก็ตัวเราก็จ่ายอยู่ในจำพวก
 พระโพธิสัตว์เหล่านั้น แม้เราไม่บริจาคบุตรและชายาก็ไม่อาจเป็น
 พระพุทธเจ้าได้”

(ขุ.ชา.อ. 4/732)

เหตุการณ์นั้นนับว่าเป็นตอนที่สำคัญของเรื่องมหาชาติ ที่ให้พระเวสสันดรได้พิสูจน์ความเป็นพระโพธิสัตว์ ว่าทรงมั่นคงต่ออุดมการณ์ความเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อให้พระเวสสันดรได้ทรงเกิดความขัดแย้งในพระทัยของพระองค์และระงับอารมณ์ฝ่ายไม่ดีที่เกิดขึ้น ไม่ให้ทำเรื่องที่จะเกิดเหตุร้ายต่อไป เป็นการตั้งมั่นพระหฤทัยอยู่ในปณิธานที่หมายพระโพธิญาณอย่างแน่วแน่

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ นั้น ทำให้สภาวะจิตของพระองค์สูงกว่ามนุษย์ทั่วไป ทั้งนี้ เกิดมาจากความหนักแน่นในพระทัยและการบำเพ็ญบารมีที่ยั่งยืน แต่เนื่องจากสิ่งที่แสดงให้สภาวะจิตนั้นเป็นนามธรรม ถึงแม้จะอธิบายออกมาให้เป็นรูปธรรมยาก แต่ก็สามารถพรรณนาออกมาในรูปของปรากฏการณ์พิเศษเพื่อเป็นส่วนที่สนับสนุนภาวะลักษณะพระโพธิสัตว์ในลำณะเหวดนี้ให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

ในลำพะเหวดได้พรรณนาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงความพิเศษที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นการรับรองภาวะของพระโพธิสัตว์ ให้เป็นที่อัศจรรย์แก่คนทั้งหลาย ปรากฏการณ์พิเศษเหล่านี้ จำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) เทวดารับรองภาวะ และ 2) ธรรมชาติรับรองภาวะ

1. เทวดารับรองภาวะ

การมีเทวดามารับรองภาวะในมหาชาติสำนวนอีสานนี้เปรียบเสมือนกับ เทวดามาโปรด (dues ex machina) ซึ่งพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำนี้ว่าหมายถึง การแก้ปัญหาโดยใช้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อมาจัดการให้ตัวเอกหลุดพ้นจากความลำบาก เดือดร้อน หรือ แก้ปัญหายุ่งยาก ในมหาชาติสำนวนอีสาน ปรากฏว่ามีเทวดามารับรองภาวะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความพิเศษของพระโพธิสัตว์ ดังสามารถแยกประเภทได้ดังนี้

1.1 เทวดาช่วยอุ้มชู

1.1.1 ช่วยให้มีโอกาสบำเพ็ญบารมี

ก) พระอินทร์

พระอินทร์เป็นเทวดาผู้ใหญ่ สถิตอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถือว่า พระอินทร์เป็นเทพที่ค้ำจุนและปกป้องศาสนาพุทธ โดยตรง ทรงเป็นสี่ปुरुชและเป็นอริยบุคคล (เกื้อพันธ์ นามบุพผา ใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง (บรรณาธิการ): 2526)

บทบาทหน้าที่ของพระอินทร์ในมหาชาติเป็นผู้ช่วยเหลือ พระโพธิสัตว์ตลอดเวลา แม้จะไม่ได้เป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงร้องขอความช่วยเหลือก็ตาม การช่วยเหลือของพระอินทร์จึงเป็นการรับรองภาวะแห่งพระโพธิสัตว์ที่ทรงเป็นผู้บำเพ็ญบารมีและมีสถานะสูงส่ง แม้แต่เทวดาผู้ใหญ่อีกก็ยังยอมรับและช่วยเหลือ

ตัวอย่างที่ 7 อินทพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี

บั้นพญาอินทร์ตนทรงนามะวิเศษชุ่มเฟิงเชิงเวสสันดรจะตน
 ยิ่ง... อันว่าชายถ้อยฮ้ายผู้ใดผู้หนึ่งอันเป็นหินชาติ ปรารถนาอยาก
 ได้ยังพระกษัตริย์ใหม่ทีเข้าไปสำนักพระรสีเจ้าแล้ว ขอเอานางแก้ว
 ราชมที่ผู้มีคองวัตรบวระบัดบอขาดเชิงพระบาทให้รสีในครีไปไม่
 มั่นจักกระทำให้พระบาทไท้ให้อยู่องค์เดียวในไฟเขียวจักลำบากเพื่อ
 บ่มีผู้อุปถากฮักษา **ยมนุนาห์** ควรกูอินทร์ สุรินทาบุพิตร จักให้
 สัมฤทธิ โดยดั่งบุพิตรเจ้าปรารถนา **อุปสงกมิตวา** กูจักเข้าไปสู่สำนัก
 เวสสันดรระ ด้วยวระณะพิเศษ ธรงเพคเป็นตั้งพราหมณ์เถ้ามีมือถือ
 ไม้เท้าแลพายถลงไปแล้ว จากเมืองแก้วไตพะติงสา **ยาจิตวา**
 กูจักเข้าไปขอเอายังราชมัททีศรีวรวงศ์ เพื่อให้องค์พระกษัตริย์ถือ
 เอา ยังยอดทานปารมีดวงยั้ง คือว่าให้เมียแก้วกึ่งเป็นทาน เป็น
 อาการอันประเสริฐ เพื่อให้บังเกิดผญาลัพพัญญู กูอินทร์จักกระทำ
 นางนงว้ยช้อยโซติ เพื่อปให้เป็นประโยชน์ แก่ชายผู้โหดไ้

(มหากาตีสำนวนอิสาน กัณฑ์สักกบรรพ: 189)

กรณีผะเหวดประทานนางมัทรี เรียกว่าเป็น “ทวารปริง
 จาคะ” คือ สละภริยา จัดเป็นข้อที่ 5 ในปัญจมหาปริงจาคะ เป็นการเสียดสที่ยาก
 ที่สุด ดังที่ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (อ่าง
 แล้ว) ตรัสไว้ว่า “ได้มีธรรมเนียมที่ถือกันมาแต่เก่าก่อนพุทธกาลหรือครั้งพุทธกาล ว่า
 ภริยานั้นเป็นภักตนะที่ไม่พึงแจก ไม่พึงแบ่งให้ใคร ก็รวมถึงว่าไม่พึงสละด้วย เพราะฉะนั้น
 ก็มักจะขออะไร ๆ กันซึ่งเป็นอย่างอื่น แต่ว่าไม่พึงแบ่ง (ภริยา) ให้ใคร”

การที่พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชราลงมาขอ
 พระนางมัทรีจากพระโพธิสัตว์ เป็นการป้องกันไม่ใ้บุคคลอื่นมาขอพระนางมัทรีต่อไป
 พระเวสสันดรจะได้ไม่ต้องทรงลำบากหากไม่มีพระนางมัทรี เป็นการช่วยเหลือ
 พระเวสสันดรเพื่อให้บำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยม กรณีการทำทวารปริงจาคะนี้ หากไม่มี

พระอินทร์มาขอพระนางมัทรีแล้ว ก็จะมาผู้มาขอพระนางจากพระเวสสันดรไม่ได้เลย ทำให้บารมีของพระโพธิสัตว์ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์

บทบาทอีกประการหนึ่งของพระอินทร์ คือ เป็นผู้ประสาทพร จากการบำเพ็ญทานครั้งนี้ทำให้พระเวสสันดรทรงตระหนักว่าบารมีที่พระองค์สั่งสมเพื่อพระโพธิญาณมาอย่างยาวนานหลายอสงไขยได้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว เมื่อพระอินทร์เปิดโอกาสประทานพร พระเวสสันดรจึงทรงกล่าวหาญขอพรจำนวน 8 ข้อ ซึ่งหนึ่งในนั้น คือ เมื่อพระเวสสันดรสิ้นพระชนม์ขอให้ได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตและลงมาตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 8 พรประการที่ 8 ที่พระเวสสันดรขอจากพระอินทร์

*ค้นว่าจุติตายคลาดคลาด จากชาติอันเป็นคน **สคคคามิ** ขอเอาตนเมื่อเกิด ในชั้นฟ้าเลิศดุสิตา **อนิวดติตติวา** อย่าได้ให้เที่ยวไปมาหลายชาติ จงให้พ้นจากโอสถสงสาร จงให้ถึงสัพพัญญุตญาณ สู่นิรวานเป็นที่แล้ว **อภูฐเมตติ** พระพรแก้วแปดสิ่ง ขอแก่เจ้าจอมมิ่งเมืองสวรรค์ทุกอัน เท้าวันทอญ.*

(ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ กัณฑ์สักกบรรพ: 172)

สวรรค์ชั้นดุสิตเป็นที่สถิตของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่จะรอการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การที่พระเวสสันดรขอพรข้อนี้จากพระอินทร์จึงแสดงความมั่นใจว่าบารมีที่ทรงบำเพ็ญมามากพอที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อไป

1.2 ธรรมชาติรับรองภาวะ

1.2.1 ฝนโบกขรพรรษ

ตัวอย่างที่ 9 ฝนโบกขรพรรษตกลงในที่ประชุมมหกษัตริย์ ณ เขาวงกต

เย เตมิตุกามา คนทั้งหลายฝูงใด แลมักใคร่อื่นชும் ตุ่มต่อมน้ำก็จึงตกลงหาพอน้ำเสีย ยังเหลือโคละคลาด ฝูงบ่ปรารถนาอื่นชும் แม่นว่าตุ่มหนึ่งก็บ่ตกอำหลัง **ต วสส์** อันว่าฝนนั้น แม่นว่าตกฮ้อยชั้นพันที ก็บ่มีติดคิงช่มอยู่ คือคูน้ำคลาดจากใบบัว ยังติดตัวแต่คนผู้มักช่ม ตกลงฮอดกายลุ่ม แล้วแลไหนหนี เป็นของผู้มัญญะอินทกษัตริย์ จึงได้ชื่อว่าโบกขรพรรษ กระจัดตกลงมา. **ตทา ฉขตติยา** ในกาลเมื่อนั้น บั้นพระกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ ธรงหาใจเข้าออกได้ดี ปิติโสมนัสสา **มหาชโนปิ** แม่นว่าคนทั้งหลายอันมาก ถ้วนทุกภาคยินดี **ปเวเทลิ** ก็ให้เป็นไปยังคำอัศจรรย์เชิงกันไปมา
(ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ กัณฑ์นคร: 206)

ข้อนี้บ่งชี้ให้เห็นว่า ฝนโบกขรพรรษตกลงในท่ามกลางที่ประชุมของกษัตริย์ทั้งหก คือพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางผุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระขาลี และพระกัณหา เป็นสิ่งที่อัศจรรย์ เนื่องจาก ผู้ประสงคจะเปียกก็เปียก ผู้ที่ประสงคจะไม่เปียกก็ไม่เปียก ทั้งยังเป็นฝนที่ตกเฉพาะกาล ไม่ได้มีโอกาสตกบ่อยครั้งและปรากฏเฉพาะในชาติกเรื่องพระเวสสันดร จึงนับว่าเป็นเหตุอัศจรรย์ที่ธรรมชาติบันดาลเพื่อรับรองภาวะพระโพธิสัตว์ของพระเวสสันดร

จากภาวลักษณะของพระโพธิสัตว์ทั้ง 2 ภาวลักษณะ ดังที่ได้กล่าวมา จะพบว่าภาวลักษณะของพระโพธิสัตว์มีความสอดคล้องกับการบำเพ็ญบารมีเพื่อจุดมุ่งหมายในพระโพธิญาณ หากใช้มโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขา คือ สีสสิกขา (ศีล) จิตตสิกขา (สมาธิ) และปัญญาสิกขา (ปัญญา) กับทศบารมี ดังที่ประพจน์ อัครวิรุฬหาร (2523) ได้นำเสนอไว้ มาดัดแปลงเพื่อจำแนกการบำเพ็ญบารมีแล้ว ก็จะสามารถแสดงได้ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาภาวลักษณะของพระโพธิสัตว์ใน มหาชาติสำนวนอีสาน (ลำผะเหวด) แล้วนั้น พบว่า ได้แสดงถึงปกติภาวะของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีเป็นนิจ โดยมุ่งเน้นไปที่การบำเพ็ญทานบารมีเป็นสำคัญ และจากเส้นแสดงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ก็แสดงให้เห็นชัดว่า ส่วนใหญ่พระโพธิสัตว์ มีภาวลักษณะที่กระทำต่อผู้อื่น ตรงตามอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาจะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ นอกจากนี้พระเวสสันดรก็ยังได้บำเพ็ญบารมีอื่น ๆ เพื่อเติมเต็มบารมีที่ยังบกพร่องอยู่ให้บริบูรณ์ โดยมีจุดหมายอยู่ที่พระโพธิญาณเป็นสำคัญ

หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างทศบารมีกับไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา อันย่อมาจากอริยมรรค 8 จะพบว่ามีการดำเนินคู่กันตามองค์มรรค แสดงภาวลักษณะให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ในลำผะเหวดพร้อมจะตรัสรู้พระโพธิญาณอย่างสมบูรณ์ เพราะพระโพธิสัตว์ในเรื่องมหาชาติสำนวนอีสาน (ลำผะเหวด) ได้บำเพ็ญครบถ้วนบริบูรณ์ตามอุดมการณ์แห่งพระโพธิสัตว์ ความสัมพันธ์ระหว่างทศบารมีและไตรสิกขา เป็นการพิสูจน์ให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าเส้นทางการบำเพ็ญกรณียกิจแห่งพระโพธิสัตว์เป็นไปเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ทั้งการที่พระโพธิสัตว์ได้ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีหลายอสงไขยเป็นเครื่องยืนยันว่าเส้นทางที่ทรงดำเนินนั้นมั่นคง แน่วแน่ และถูกต้อง สอดคล้องกับที่ประพจน์ อัครวิรุฬหการ (2546) ขนานนามวิถีทางการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ว่า เป็น “มรรคาเพื่อมหาชน” ธรรมะนี้ ได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจารีตคติของชาวอีสาน ได้ดำเนินตามภาวะที่พระโพธิสัตว์ในเรื่องมหาชาติได้บำเพ็ญ อันเป็นผลให้สังคมชาวอีสานเกิดความสงบสุขร่มเย็นสืบต่อมา

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2550). **คุณธรรม จริยธรรม ตามรอยพระโพธิสัตว์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- จิรภัทร แก้วกู่. (บรรณาธิการ). (2551). **มหาเวสสันดรชาดก (ของเก่า) สำนวน**

อีสาน. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2547). **วรรณกรรมอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล.**

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2546). **โพธิสัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน.** กรุงเทพฯ:

โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประภาส สุรเสน (ผู้รวบรวมและตรวจชำระ). (2531). **มหาชาติสำนวนอีสาน.**

กรุงเทพฯองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 3 จริยาปิฎก.

(2543). พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2 ชาดก. (2543).

พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2 พุทธวงศ์.

(2543). พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ (ทรงแปล). (2472). **มโหสถชาดก ที่ 5.**

พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิฑูร มลิวัลย์ (ผู้ตรวจสอบชำระ). (2533). **ลำพระเวส - เทศน์มหาชาติ หรือ มหา**

เวสสันดรชาดก ภาคอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาชาติคำหลวง. (2516). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. (2549). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม.**

ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง. (บรรณาธิการ). (2526). **อักษรศาสตร์นิพนธ์ 3: รวม**

บทความทางภารตวิทยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุทัย บุญเย็น. (2550). **พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:

โพธิเนตร.

[a'lnvgmf ginjv' g;flao8it-kfqd. (2504). 0v'dq,vaoot7tfucsj'ik-vkok9ad]k;
cdhw03fp ,tsk ly]k ;uit;q'. ,xm. Xvaflegok?

พระบุญเทียน พุทธรโว (ปัญญาแก้ว). (2554). **ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ใน
อนุภาคลุ่ม แม่น้ำโขง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย.

พระมหาเลอเดช วรวิโส (วงศ์ศรีชา). (2548). **การศึกษวิเคราะห์ปัญญาบารมีของ
พระมโหสถ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธ
ศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2523). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ ใน
คัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาบาลี - สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิมพ์ชนก สุขบุญสังข์. (2552). **การศึกษาภาวะผู้นำในชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เอกสารยังไม่ตีพิมพ์

ลำพระเวส วัตธาตุ. หอสมุดสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น. หนังสือคัมภีร์ไบเบิลาน
17 ผูก อักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน. เส้นจาร. ฉบับล่องชาด
เลขรหัส 02-20ล.